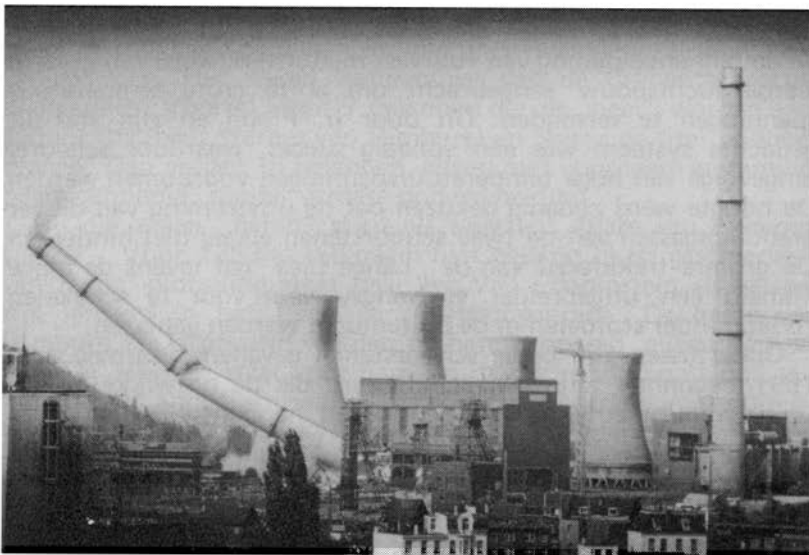

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

De val van „Lange Lies” zinnebeeld van het einde van een tijdperk in Zuid-Limburg

De val van de Lange Lies, gezien vanaf de schouwburg (foto Jo Houben).

Op 16 augustus 1976 om 14.00 precies werd op bekwame wijze door de firma Couwenberg de schoorsteen, in de volksmond „Lange Lies” genaamd, met behulp van 6 kg springstof geveld.

Nadat in het begin van de vijftiger jaren met de P.L.E.M. overeenstemming was bereikt over stroomlevering door de Oranje-Nassaumijnen, viel het besluit tot de bouw van een nieuw ketelhuis met stroom- en persluchtcentrale. Het werd het zesde ketelhuis en de derde centrale, de oude persluchtcentrale, bij schacht I gelegen, meegeteld. Deze krachtcentrale werd grotendeels opgezet om de afvalkool, het kolenslik, om te zetten in elektrische stroom, en voor een kleiner gedeelte om te voorzien in de persluchtbehoefte van het ondergronds bedrijf.

Bij de opzet van dit ketelhuis werd gebruik gemaakt van de ervaringen opgedaan in ketelhuis vijf, dat in de dertiger jaren gebouwd werd, waarbij de zogenaamde „Lange Jan” voor de nodige trek moest zorgen. Na het ingebruiknemen van de „Lange Jan” bleek het onderste deel van de betonwand niet voldoende bestand te zijn tegen de door de temperatuur veroorzaakte spanningen.

Een uitvoerige studie onder leiding van Ir. Flohil met zijn staf resulteerde in de bouw van de nieuwe schoorsteen met een lengte van 155 meter toevertrouwd aan de firma P. Knols te Maastricht. De schoorsteen werd gefundeerd op Frankipalen, waarop een sokkel werd aangebracht die de schoorsteen met een gewicht van rond 3800 ton te dragen kreeg. Tussen de buitenwand van beton en de binnenbekleding van vuurvast metselwerk werd een geventileerde luchtspouw aangebracht om al te grote temperatuurspanningen te vermijden. Dit door Ir. Flohil en zijn staf uitgedachte systeem was een volledig succes, waardoor scheuren tengevolge van hoge temperatuurspanningen voorkomen werden. De hoogte werd zodanig gekozen dat de uitstroming van de verbrandingsgassen van de twee schoorstenen elkaar niet hinderden. De grotere trekkracht van de „Lange Lies” gaf tevens de mogelijkheid een uitgebreider stofvangsysteem voor te schakelen, zodat minder stofdelen in de buitenlucht werden geblazen.

Ondertussen zijn beide schoorstenen gevallen, waarmee de in 1891 begonnen mijnbouwactiviteiten, die de ontwikkeling van Zuid-Limburg zo ingrijpend beïnvloed hebben, afgesloten zijn.

C.E.P.M. Raedts

Het geslacht Ederenstein op het gelijknamige kasteel te Kerkrade

Uit het jaar 1363 is een oorkonde bewaard gebleven, waarin een aantal edelen en voorname personen uit het land van Rode en omgeving een verklaring afleggen ten gunste van de landsheer, de hertog van Brabant. Brabant was in die tijd een groot en machtig hertogdom, zich uitstrekkend over de tegenwoordige Belgische provincie Brabant en de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Over de Maas heen hadden de hertogen de macht verworven in het oude hertogdom Limburg dat nu samenvalt met het noordoostelijk deel van de provincie Luik en in het landje van 's-Hertogenrade. Twee kleine vrije heerlijkheden, namelijk Rimburg en Alsdorf, hadden zich onder de bescherming van Brabant gesteld. Het Land van Rode was als het ware een voorpost van Brabant in het oosten; het was omsloten door gebied van het jonge uitgroeiende hertogdom Gulik (Jülich). — De genoemde oorkonde van 1363 wordt bewaard te Brussel in het Algemeen Rijksarchief¹). Er staan in totaal 23 personen op, die in 's-Hertogenrade waren bijeengekomen. Het waren leenmannen van de Brabantse hertog Wenceslaus. Voorop staan 7 personen die als „heer“ worden aangeduid (bv. heer Werner van Rimburg) en tevens de titel „ridder“ dragen. Dan volgen 16 personen, alleen met voornaam en familienaam genoemd, zonder verdere onderscheiding.

Bij die zeven „heren“ staat als tweede „*Adam van Eyderensteyne*“. Vóór 1363 is die naam niet bekend in de geschiedenis van Rode; plotseling staat daar een Van Ederenstein als belangrijk iemand in het Land van 's-Hertogenrade. De heren van Rimburg en Gronsveld worden na hem genoemd, alleen de heer van Ter Heyden staat vóór hem. In de oorkonde komt ook een lid van een ander aanzienlijk geslacht uit Kerkrade voor, Olivier van der Anstelen. Hij wordt bij de laatste 16 getuigen genoemd, zonder nadere qualificatie. Adam van Ederenstein voert hier en later de titel „ridder“.

De ridderschap was sinds de dertiende eeuw de bovenste laag binnen een hertogdom. Het was na de vorsten de voornaamste klasse²). Daartoe behoorde dus als een van de weinigen in het Land van 's-Hertogenrade, als de enige uit Kerkrade Adam van Ederenstein.

De lezer heeft al gemerkt, dat zijn naam overeenstemt met het huis dat hij bewoonde. Inderdaad, pas sinds het midden van de 14de eeuw draagt dit kasteel de naam Ederensteyn, een naam die in de loop der eeuwen verkort is tot Erenstein.

Waar komt deze Adam dan vandaan? In 1940 heeft baron Von

Negri er al op gewezen, dat de heren van Ederenstein praktisch hetzelfde wapen voeren als de heren van Ederen: in het schild drie smalle balken, als helmteken de kop van een man met baard en hoed³⁾. Adam heeft met vier andere „heren“ zijn zegel doen hangen aan de oorkonde van 15 maart 1363.

Afgietsel van het zegel van Adam van Ederenstein, hangend aan de oorkonde van 15 maart 1363. Op het schuin geplaatste schild drie smalle balken, erboven een helm met afhangend dekkleed, waarop de drie balken, daarboven het hoofd van een gebaarde man met ronde hoed.

In de tekst van de oorkonde wordt hij „van Eyderensteyne“ genoemd, maar op het zegel noemt hij zich „Adam van Ederen, ridder“⁴⁾. Van Ederen is kennelijk zijn oorspronkelijke naam.

Het plaatsje Ederen ligt even ten zuiden van Linnich (Dld); het behoorde tot het hertogdom Gulik (Jülich). Een Gulikse edelman is zich dus – rond het midden van de 14de eeuw – komen vestigen in het Land van Rode, dat toebehoorde aan de hertog van Brabant, de tegenspeler van Gulik. Zijn stenen versterkt huis „het steen“ noemde hij naar zijn familie: het Ederenstein.

De naamgeving is zo opvallend, dat men mag aannemen dat Adam dit huis aan de Anstel een nieuwe vorm heeft gegeven, dat hij de bouwer is van het middeleeuwse U-vormige kasteel. Daarna is hij zich op zijn beurt naar het kasteel gaan noemen; hij en zijn nakomelingen dragen de verlengde naam: Van Ederensteyn. Voor het zegelen van de oorkonde uit 1363 gebruikte Adam nog zijn vroeger zegel met de naam Van Ederen.

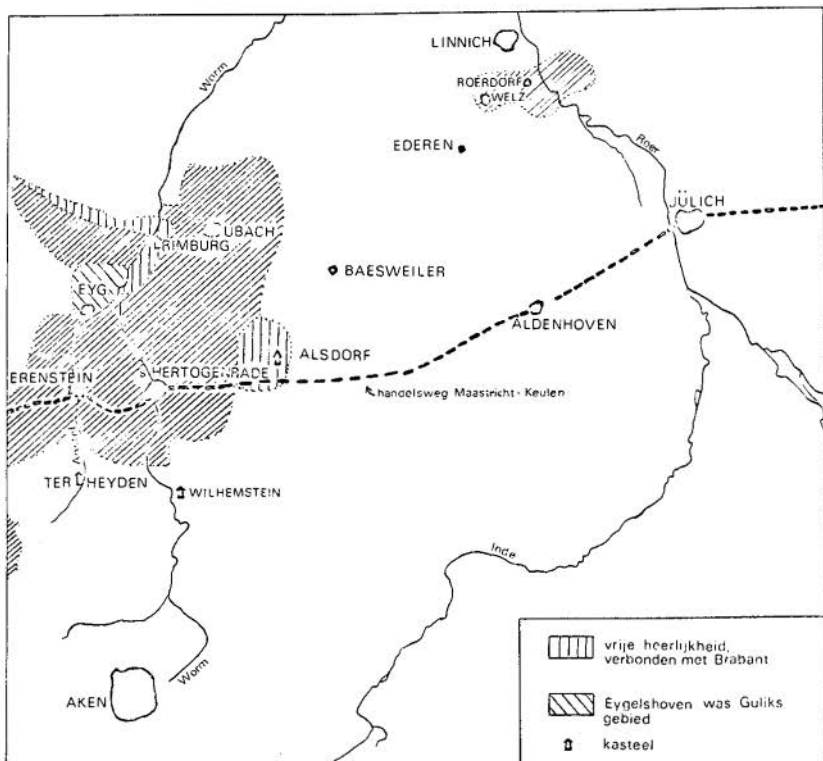
Dat het kasteel uit de tweede helft van de 14de eeuw dateert, wordt bevestigd door de vondsten die gedaan zijn bij de opgravingen in 1944⁵⁾. De oorspronkelijke drie vleugels gaven aan de plattegrond de vorm van een U met de open kant naar de voorhof. Men ziet nu slechts twee haaks op elkaar staande vleugels, de derde vleugel, de westelijke, is in de 19de eeuw afgebroken.

Adam van Ederen heeft zich hier een aanzienlijke positie verworven: hij was niet alleen de eigenaar van kasteel en hoeve Erenstein, hij bezat nóg een hoeve aan de Anstel, verder de grote hoeve Dentgenbach en land bij Terwinselen⁶⁾. Bovendien waren 38 personen uit Kerkrade en omgeving van hem afhankelijk: zij moesten cijzen en pachten betalen. De meesten moesten tevens herendiensten verrichten, zoals een paar dagen helpen bij het hooien en bij het repareren van de vijvers⁷⁾. Een groot deel van hen, namelijk 26, moest zelfs met kar en paard meetrekken, wanneer de heer opgeroepen werd, om met de Brabantse hertog ten strijde te trekken⁸⁾. Tenslotte bezat Adam het „weggeld” te Kerkrade, dat wil zeggen dat hij bij de brug over de Anstelbeek van het voorbijkomend verkeer een bedrag kon innen voor het onderhoud van de weg⁹⁾.

Die weg was de bekende middeleeuwse handelsweg tussen Keulen en de Vlaamse steden (o.a. Gent en Brugge), die dwars door Kerkrade liep. De oorkonde uit 1363 handelt over deze weg. De leenmannen uit het Land van Rode verklaren ten gunste van de hertog van Brabant, dat alle goederen die te Keulen geladen zijn en bestemd zijn voor gebieden aan de overkant van de Maas, vervoerd moeten worden via 's-Hertogenrade, Valkenburg en Maastricht; en dat op die weg door Brabant een geleide en bescherming wordt verleend. Daarvoor moest te 's-Hertogenrade van alle goederen tol betaald worden. Komend vanuit 's-Hertogenrade doorsneed deze weg Kerkrade van oost naar west, en werd Wijnstraat of Wijngracht genoemd¹⁰⁾. Vlak bij deze belangrijke handelsweg lag strategisch kasteel Erenstein. De bewoners hadden de zorg voor de weg vanaf Kerkrade (centrum) tot aan Kaalheide.

Is de Gulikse edelman Adam van Ederen toevallig naar Kerkrade verhuisd, of was het een doelbewuste zet in de heimelijke strijd tussen de hertog van Gulik en de hertog van Brabant, om de handelsweg te beheersen?

Het gebied tussen Rijn en Maas vormde het doorgangsland tussen de drukke waterweg van de Rijn en de rijke handelssteden

Het Land van Rode omgeven door Guliks gebied (tekening: N. Moonen)

van Brabant en Vlaanderen. Het was van groot belang dat de kooplieden ongehinderd de waren konden vervoeren en verhandelen. Maar herhaaldelijk doken roofridders op, die transporten uitplunderden, kooplui gevangen namen en grote sommen losgeld eisten. Ook meningsverschillen tussen hoge heren werden uitgevochten via gevangenneming van kooplui uit het betreffende gebied. Er bestond nog geen grote staat, die een overkoepelende rechtspraak en bestraffing kon garanderen. Daarom sloten de belanghebbende vorsten en grote steden reeds vroeg verbonden met elkaar, om het verkeer en de handel te beschermen, een zogenaamde „landvredebond”. Zij brachten samen een legertje op de been, om overtreders te straffen, zo nodig hun burchten te verwoesten; zij stelden samen rechtters aan met bevoegdheden om geschillen te beslechten¹¹⁾.

Nadat de laatste tienjarige landvredebond tussen Maas en Rijn in 1361 was afgelopen, spande vooral hertog Wenceslaus van Brabant zich in, een nieuwe tot stand te brengen. In 1364, op 11 april, sluit hij zo'n verbond met de stad Aken. De hertog ver-

plicht zich, op eigen kosten de bescherming der wegen en het geleide op zich te nemen, speciaal de bescherming van de Akense burgers. De stad Aken stelt een contingent ruiters en voetvolk ter beschikking. Op 11 november van datzelfde jaar treedt de hertog Willem van Gulik (Jülich) tot het verbond toe. Een jaar later, in 1365, voegen zich de belangrijke stad Keulen en de aartsbisschop van Keulen bij het verbond. In 1364 en vooral in de loop van de volgende jaren sloten zich veel kleine edelen aan. Adam van Ederenstein behoorde tot de eerste vier! Hij trad toe tot de landvredebond op 11 november 1364, de dag waarop de hertog van Gulik zich aansloot! Adam belooft, zijn „slosse ind hüser“ – hij gebruikt tweemaal het meervoud – open te stellen voor de bondgenoten, als dat nodig is. Hij zal ook krijgsvendiensten verrichten: als er belegerd moet worden, met 4 soldaten; bij dagelijkse „kriegen“ met 2 soldaten¹²⁾.

De rechters van de Landvrede tussen Maas en Rijn wisten in de eerste jaren veel onenigheden bij te leggen. Het legertje trad af en toe straffend op: het Hoenshuis te Voerendaal bv. werd ingenomen en verwoest (1365) evenals het kasteeltje van Eys (1369), omdat de bewoners de roofridderpraktijken niet wilden laten varen. Maar in het gebied van Gulik werd uiteindelijk niet streng opgetreden tegen berovingen, waarvan vooral Brabantse kooplieden het slachtoffer waren. Hertog Willem liet het oogluikend toe. Protesten bij de rechters van de Landvrede hielpen niet. Hertog Wenceslaus van Brabant besloot zelf op te treden. In 1371 riep hij zijn leenmannen op en bracht een leger van 8000 man op de been. Hij verzamelde zijn troepen te Maastricht en trok op 20 augustus via Valkenburg, Kerkrade en 's-Hertogenrade naar het land van Gulik. Vlak over de grens van het hertogdom Gulik, in het dorp Baesweiler, sloeg hij zijn kamp op. Om de vijand te lokken, werden de volgende dag een paar Gulikse gehuchten in brand gestoken. De hertog van Gulik aarzelde niet lang, hij verscheen met zijn bondgenoten op 22 augustus bij Baesweiler, vroeg in de morgen; hertog Wenceslaus woonde nog de Mis bij³⁾. De veldslag eindigde dramatisch voor Brabant: hertog Wenceslaus werd door de vijand gevangen genomen en in de burch van Nideggen opgesloten. Door tussenkomst van zijn broer, de Duitse keizer, werd hij een jaar later vrijgelaten, na de nodige concessies aan de hertog van Gulik.

Voor Brabant bestaan er hele lijsten van deelnemers aan de slag bij Baesweiler¹⁴⁾. Daarop komt o.a. Olivier van Anstele voor, maar Adam van Ederenstein wordt niet genoemd. Is hij neutraal gebleven in de strijd tussen Gulik en Brabant vanwege zijn Gulikse afkomst en sympathie?

Adam heeft niet lang meer geleefd. De rentmeester van het landje van 's-Hertogenrade noteerde in zijn jaarrekening, lopend van 6 december 1374 tot 6 december 1375, dat hij een „keur-

mede' van 12 mark van Erenstein had ontvangen¹⁵). Een ,keurmede' ontving de heer, wanneer een leenman overleden was en het goed op iemand anders overging. Oorspronkelijk mocht de heer dan het beste stuk vee uitkiezen (,keuren'); in de 14de eeuw werd gewoonlijk een geldbedrag gegeven. Voor Erenstein worden de 12 mark betaald „per dominum Adam de Ederensteyne" (door heer Adam). De overleden Adam had dus een gelijknamige zoon, die we Adam II zullen noemen. Hij had ook een dochter, waarvan de rentmeester de naam niet noemt. Zij moest een „keurmede" betalen van de goederen onder Simpelveld. Adam I was namelijk ook eigenaar van een hoeve te Bocholtz, gelegen in de buurt van kasteel de Bongard¹⁶). – Adam I zal overleden zijn eind 1374 of in de loop van 1375.

Zijn zoon *Adam II* – gewoonlijk wordt hij „Daem" genoemd – heeft niet de titel „ridder" verworven, maar is „knapen" gebleven. Dit woord duidde oorspronkelijk de schildknaap aan, maar in latere tijd werd ook iemand, die allang geen jongen meer was, „knapen" genoemd. Hij behoorde tot de onderste geleding van de ridderschap. Zo iemand werd niet tot ridder bevorderd, omdat hij geen moedige daden op het slagveld had verricht¹⁷). Niettemin wordt Adam II van Ederenstein binnen de Kerkraadse gemeenschap op de eerste plaats genoemd. In de jaren 1389-1392 moesten de inwoners van het Land van 's-Hertogenrade belasting opbrengen of diensten verrichten voor het herstel en de versterking van de burcht te 's-Hertogenrade. Bij de personen uit Kerkraadse opent Adam II de lijst, hij wordt in het oud-Frans van deze rekening „escuier" (knapen) genoemd¹⁸). Na hem volgt Goelen van Anstelen, maar zonder titel.

De Landvredebond tussen Maas en Rijn, waaraan Adam I in 1364 direkt zijn medewerking had verleend, was in 1375 nog eens hernieuwd, maar door de vele tegenstrijdige belangen der steden, ridders en vorsten kwam er in 1387 een definitief einde aan. Als nu een van de ridderlijke heren zich in zijn rechten aangetast voelde, verklaarde hij de tegenpartij (een ander ridderlijke heer of een stad) de „vete" en zocht zelf zijn recht met behulp van enkele gewapende kornuiten. Zo was in 1393/94 Christiaan van Rimburch de vijand geworden van de stad Aken; om welke reden is niet bekend. Hij verzamelde een aantal helpers om zich heen, onder meer Adam II van Ederenstein¹⁹).

Op verschillende plaatsen probeerden zij Akenaren te verschalken, onder andere bij Valkenburg, bij 's-Hertogenrade en bij Heerlen. Zij beroofden en mishandelden Akense kooplieden of plunderden Akense bezittingen en trachtten zo het stadsbestuur tot toegeven te dwingen. Maar Aken liet zich niet onbetuigd, de stad nam op haar beurt ridders in dienst, die hardhandig Akens rechten verdedigden. Wij kennen de afloop van het conflict niet. Wat het uitvechten van zo'n vete betekende, vernemen we uit de jaarrekeningen van de rentmeester van Rode. In de rekening van

1393/94 noteert hij, dat de eigenaar van hoeve Kalculen — de „Kokelestraat“ te Bleyerheide herinnert nog aan die hoeve — de verplichte hoeveelheid rogge en haver niet had kunnen leveren, omdat Christiaan van Rimbürg in zijn strijd tegen die van Aken de hoeve in brand had gestoken. Maar ook Daem van Ederenstein had niets kunnen betalen, omdat zijn landerijen vernietigd waren en braak lagen²⁰). Dat was kennelijk het werk van het ruitertegertje van Aken. Uit de opvolgende rekeningen blijkt, dat de hoeve Kalculen (of Kaukelen) voorlopig niet herbouwd werd. Adam kon spoedig zijn cijzen weer betalen.

Over het geheel genomen heeft Adam II zijn goederen slecht beheerd. Om uit de schulden te geraken leende hij omstreeks 1396 een flinke som geld van Hendrik van Gronsveld en zette als onderpand kasteel Erenstein met de voorburcht, de vijvers, zestien morgen weiland, de diensten van zijn laten en het weggeld. Hendrik van Gronsveld deed die hypotheek over aan Christiaan van Rimbürg, zijn zwager en tevens zijn schoonzoon²¹).

In 1403 loste Adam de verpande goederen in, maar leende nu een nog grotere som, 2000 Rijnlandse guldens of 8500 Akense mark, van Heilke Buck uit Aken, die getrouwd was met Tilman van Rischmolen. Deze kregen dezelfde goederen als onderpand en bovendien drie „hoven“ land (90 of 180 morgen). De hypotheekgevers zouden de inkomsten van deze goederen genieten en Adam mocht pas na twaalf jaar, dus in 1415, aflossen. Het echtpaar zou wel zorgen, dat de nodige reparaties aan kasteel, voorburcht en vijvers werden uitgevoerd en daarvoor 400 Rijnlandse guldens besteden. Dit bedrag moest Adam tegelijk met het geleende geld terugbetalen²²).

De bewoner van Erenstein raakte echter nog dieper in de schulden. Vijf jaar later, in 1408, leende hij van dezelfde Heilke Buck, die inmiddels weduwe was geworden, nog eens 200 Rijnlandse guldens (850 Akense mark). Nu stelde hij de hoeve Dentgenbach met alle landerijen als onderpand. Heilke zou de inkomsten genieten en voor 50 Rijnlandse guldens aan onderhoud mogen besteden. Adam van Ederenstein kon alles aflossen over zeven jaar, in 1415. Zou hij Erenstein willen inlossen, dan moest hij tegelijk Dentgenbach inlossen. Het werd Adam dus erg moeilijk gemaakt.

Bij het afsluiten van het contract is zijn zoon *Diederik* aanwezig, hij is blijkbaar meerderjarig, en hangt een eigen zegel aan de oorkonde. Adam II blijkt ook een dochter te hebben, Catharina geheten; zij is zuster in het klooster van Sint Gerlach te Houthem. Uit het goed Dentgenbach ontving zij jaarlijks een lijfrente van 10 Rijnlandse guldens; Heilke Buck nam de betaling daarvan op zich²³).

Het is niet waarschijnlijk, dat Adam II zijn vele schulden heeft kunnen aflossen. We vernemen niets meer van hem. Het huis en de bezittingen van Erenstein schijnen in handen van de hypotheek-

gevers te zijn gebleven; dat betekent niet dat Adam het kasteel heeft moeten verlaten. Het laatste levensteken van de familie dateert uit het jaar 1446; dan verzekert Diederik van Ederensteyne in een akte, dat zijn „lieben oehm“ Werner van Gronsveld hem de lijfrente heeft betaald²⁴). Dat „oehm“ hoeft niet de tegenwoordige familie-relatie neef-oom aan te geven, ook een grootvader of een zwager werd zo genoemd; zelfs niet-familieleden die bejaard en aanzienlijk waren, werden als „oom“ betiteld.

Kasteel Erenstein te Kerkrade, na voltooiing van de restauratie in 1975.

De volgende leenman en bezitter van kasteel Erenstein, die we kennen, is Hendrik van Gronsveld, een broer van de genoemde Werner. Hij is er eigenaar van geworden in de tweede helft van de 15de eeuw²⁵). Maar het kasteel behield de naam die het van de Gulikse familie Van Ederen had gekregen. Rond die naam is in oktober 1975 een discussie ontbrand, waarbij een enkele letter sommige gemoederen tot verhitting bracht. De voorstanders van de schrijfwijze Erenstein – zonder h – hebben in de spellingen uit het verre verleden een doorslaand argument. Wanneer men echter als motief had, dat reminiscenties aan het Duits gewerd moeten worden, dan ontkent men alle historische krachten en invloeden die vanuit het oosten in het open grensgebied Kerkrade een bepalende rol hebben gespeeld.

L. Augustus

NOTEN:

1. A. Verkooren, Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse, Brussel 1912, deel IV, nr. 2049
2. J.M. van Winter, Ridderschap, ideaal en werkelijkheid, Bussum 1965, blz. 86-89.
3. W. Freiherr von Negri, Zur Geschichte von Ehrenstein, in: De Maasgouw 1940, blz. 74 en 75.
4. Volgens het gebruik van die tijd is het randschrift in het Latijn gesteld. Verkooren heeft daarvan nog kunnen ontcijferen: S' AD.....RE.MILIT. Von Negri vult aan: S' (= sigillum) ADAE DE EDERE, MILIT(is), d.w.z. zegel van Adam van Ederen, ridder.
5. J.G.N. Renaud, Het middeleeuwse kasteel en de archeologie, in: Een kwart eeuw oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland. Meppel 1947, blz. 442.
6. Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer nr 568, fol. 17^v (in fotokopie bij de stichting Fontes Rodenses).
7. W. Freiherr von Negri, Die Laten von Ehrenstein im Jahre 1396, in: Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins, 1935, blz. 190-199. Helaas wijkt de spelling sterk af van het oorspronkelijk handschrift. De lettertjes en tekens, die boven een letter staan en kenmerkend zijn voor het schrift uit die tijd, zijn door de uitgever ofwel weggelaten of tussen de letters van het woord gevoegd, b.v. p^aisschen (= Pasen) wordt afgedrukt als: paeisschen (sic!).
8. Deze personen worden „besessen l^aisse“ genoemd. Een uitdrukking die in de diverse woordenboeken nog geen goede verklaring heeft gekregen.
9. zie noot 6.
10. L. Augustus, Wijnstraat of Wijngracht. Het Oostlimburgse tracé van de middeleeuwse handelsweg Keulen-Vlaanderen, in: De Maasgouw 1973, blz. 175-194.
11. F.J. Kelleter, Die Landfriedensbünde zwischen Maas und Rhein im 14. Jahrhundert, Paderborn 1888.
12. Stadtarchiv te Aken, Urkunden Z 13.
13. S.P. Ernst, Histoire du Limbourg, Luik 1840, deel V, blz. 131-140.
14. Voor Zuid-Limburg bekend gemaakt door J.M. van de Venne, Lijst van medecombattanten uit het Limburgse in de slag van Baesweiler, 1371, in: De Maasgouw 1940, 26-29.
15. zie noot 6, rolrekeningen nr. 2978 (in fotokopie bij de stichting Fontes Rodenses).
16. E. Schoolmeesters, Diplômes de l'abbaye de Val-Bénoit, relatifs à Simpelvelt, Elslo, Gronsfeld et Vaesrade, in: Publications 1884, blz. 150.
17. zie noot 2, blz. 94-96.
18. zie noot 6, Rekenkamer nr. 27155 (in fotokopie bij de stichting Fontes Rodenses).

19. H. Hanssen, *Die Rimbürg, Aken 1912*, blz. 101; C. Quix, *Schloss und ehemalige Herrschaft Rimbürg, Aken 1835*, blz. 26 en 27.
20. zie noot 6, Rekenkamer nr. 2436, fol. 160-162.
21. zie noot 6, nr. 572, fol. 26 (in fotokopie bij de stichting Fontes Rodenses). Werner van Gronsveld was de tweede keer getrouwd met een zuster van Christiaan en deze had een dochter van Werner tot vrouw; H. Hanssen, (zie noot 19 blz. 98-99).
22. Archief van Haus Hall (bij Ratheim, Dld), Urkunden nr. 16.
23. zie noot 22, nr. 19.
24. zie noot 22, nr. 41 (ontbreekt sinds 1945). Deze drie oorkonden zijn inhoudelijk bekend gemaakt door Freiherr von Negri in het artikel: Ehrenstein und die Herren von Ehrenstein, in: *De Maasgouw 1938*, blz. 64-66. Von Negri meende, dat de zoon Diederik bij het contract van 1408 afwezig was en toch zegelde. Hij heeft het woord „ontgeenwerdich“ uit de oorkonde verstaan als „niet tegenwoordig“, terwijl het juist betekent „tegenwoordig zijnde“.
25. Rijksarchief in Limburg te Maastricht, L.v.O. nr. 2208. Extract uit de leenboeken van 's-Hertogenrade, opgemaakt in 1655 door Anton Cox, stadhouder van het leenhof. In het oudste leenboek, dat in 1426 begon, kwam op blz. 40 Hendrik van Gronsveld voor als leendrager van Erenstein. Helaas is dit register nu verloren.

Uit de diplomatieke loopbaan van Arnold Adriaan, eerste markies van Hoensbroek

I Arnold Adriaan van Hoensbroek (1631-1694)

Arnold Adriaan van Hoensbroek.

Over de persoon van Arnold Adriaan, eerste markies van Hoensbroek, hebben wij een aardige levensbeschrijving in de Geschiedenis van Hoensbroek, die in 1967 verschenen is. Wij hoeven die hier niet te herhalen. Slechts zij vermeld, dat hij geboren werd op kasteel Haag bij Geldern op 15 september 1631. Een half jaar later stierf zijn moeder, Anna Elisabeth van Loe-Wissen. Hij was het enige kind uit dit huwelijk dat in leven bleef. Zijn vader, Adriaan van Hoensbroek, de bouwer van de huidige zuidwestvleugel en de bijgebouwen van kasteel Hoensbroek, overleed op 17 februari 1675, op de leeftijd van 87 jaar.

Als jongeling was Arnold Adriaan niet erg serieus, maar vanaf 1652 begon voor hem de ernst van het leven. In dat jaar werd hij drost van het Nederambt van Gelre en huwde hij voor de eerste maal. Het jaar daarop werd hij lid van de ridderschap van Opper-Gelre. Het is mij niet bekend of zijn vader tot het laatste toe al zijn functies is blijven waarnemen. Hij was immers in dienst van de regering veel op reis.

Als wij de zoon, Arnold Adriaan, in diplomatieke dienst aantreffen (1673), is hij in de kracht van zijn jaren. Hij is 41 jaar en leeft in tweede huwelijk en wel met Dorothea Henriette van

Cottereau (1661- ca. 1684). Hij is dan een welvarend man, heer van vele heerlijkheden en vertrouwensman van de regering in Brussel. Op 30 december 1675 werd hij markies van het tot markizaat verheven Hoensbroek.

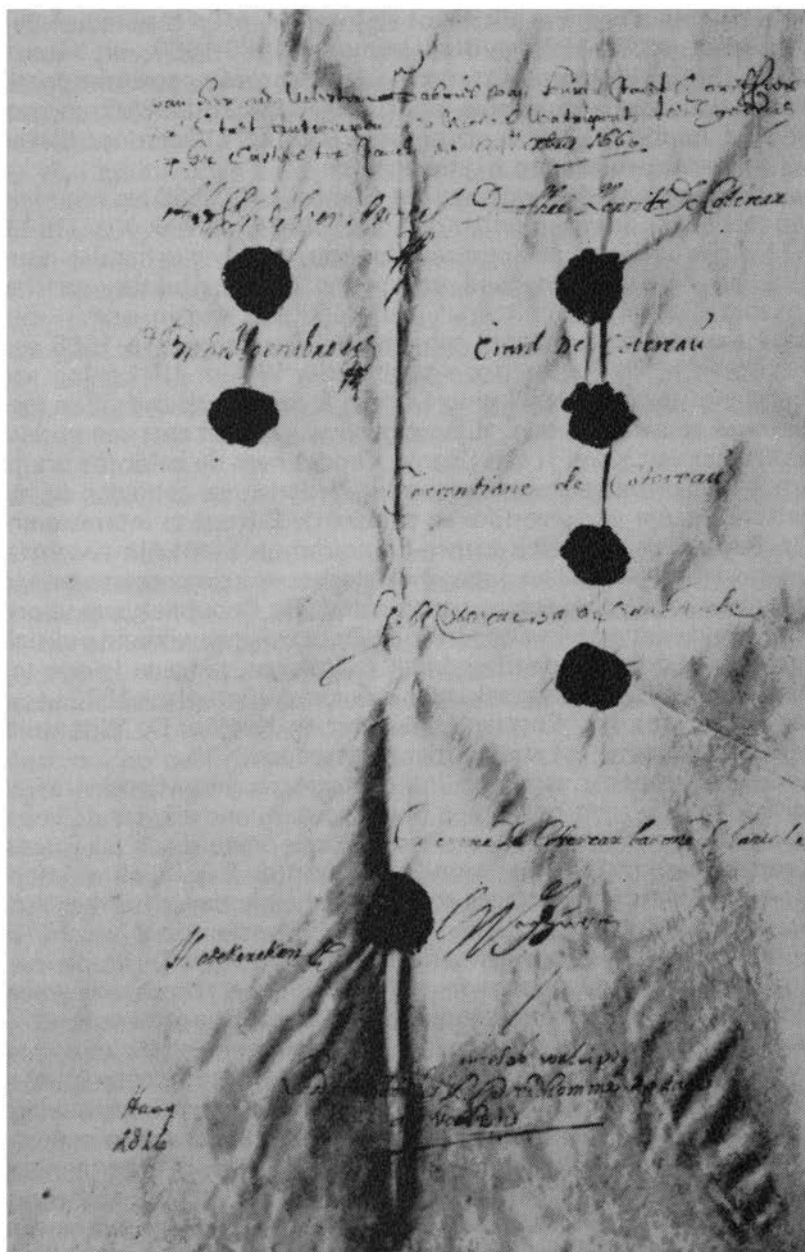
Hoewel hij in zijn publieke leven hoger steeg dan één van zijn voorvaders, had hij in zijn privé-leven veel tegenslag. Hij is drie maal gehuwd geweest. Zijn derde vrouw overleefde hem. Van zijn zeven kinderen stierven drie zonen als kind. Van de drie dochters overleed één als kind, de jongste huwde en overleefde haar ouders. Maar vooral zijn eerstgeborene, Isabella, het enige kind uit zijn eerste huwelijk, baarde hem veel verdriet, door tegen zijn wil te huwen met een Franse markies en naar Frankrijk te gaan.

Voor de vader, wiens diplomatieke loopbaan gewijd was aan de oorlog tegen Frankrijk, moet dit hard geweest zijn, zo zelfs dat hij haar in zijn laatste testament ontferde. Arnold Adriaan woonde, als hij niet op een van zijn vele reizen was, meestal op Haag bij Geldern. Hij was daar geboren en hij stierf er. Nog tijdens het leven van zijn vader was Haag gemoderniseerd. Arnold Adriaan heeft in de jaren 1680-1686 de vernieuwing voltooid. Hij stierf op 27 oktober 1694 en werd in Geldern begraven¹⁾.

II Westeuropese politiek in Arnold Adriaans dagen.

De diplomatieke loopbaan van Arnold Adriaan schijnt in het begin van 1673 te zijn begonnen. Uit dat jaar althans dateren de eerste berichten daarover. We zijn dan midden in de woelige jaren, waarin de Republiek der Verenigde Nederlanden haar grote rol speelt. Arnold Adriaan was onderdaan van de Zuidelijke Nederlanden. Het zal daarom goed zijn even in vogelvlucht de situatie van West-Europa te overzien²⁾. Na de vrede van Munster waren noord en zuid voorgoed gescheiden. Het Partagetraktaat van 1661 bekrachtigde definitief de verbrokkeling van de Landen van Overmaze. Hoensbroek was bij Spaans Valkenburg ingedeeld. De Republiek wilde verder vrede, om handel te kunnen drijven. Amsterdams belang bepaalde in feite de politiek. Onder invloed van de Franse dreiging na 1660 ontstond tegenover Spanje een gereserveerde toenadering. Men wilde Frankrijk wel tot vriend, maar niet tot buur. Dat is de oorzaak dat de oude vijanden, Spanje en de Republiek, elkaar als bondgenoten vonden tegenover een gemeenschappelijke nieuwe vijand³⁾.

In de Zuidelijke Nederlanden was de situatie minder rooskleurig. Sinds 1665 was Karel II van Spanje heer van de Zuidelijke Nederlanden. Van deze „veertig jaar lang zieltogende koning” was niets te verwachten. Het weifelend regentschap van zijn moeder en de hofintriges hadden hun weerslag in de Nederlanden. Sommige gouverneurs waren waardeloze profiteurs. Die wél iets waard waren, werden door Madrid meer gehinderd dan geholpen.

Huwelijksvoorwaarden van Arnold Adriaan van Hoensbroek en Dorothee Henriette de Cottereau met hun handtekeningen

Van de gouverneurs – in titel of ad interim – zijn hier te noemen Monterey, 1670-1675, Villa Hermosa, 1675-1680, en Grana, 1682-1685. Hun namen komen in Hoensbroeks correspondentie voor; zij waren zijn directe opdrachtgevers. Zij beschikten over geringe middelen, hun ambtsduur was te kort. Daardoor bleven zij vreemden en konden zij weinig doen.

Des te gevaarlijker was het dat Frankrijk na 1660 als een nieuwe ster begon te rijzen onder de ambitieuze Lodewijk XIV (1643-1715) die na Mazarins dood zelf de regering stevig in handen nam. Hij had zijn plannen goed voorbereid en de situatie goed berekend: Spanje was uitgeput, de Republiek lag in onmin met haar concurrent Engeland, een situatie waaraan pas in 1688 een voorlopig einde kwam, toen stadhouder Willem III koning van Engeland werd. In 1667 ging Lodewijk ten aanval over. Een motief was gauw gevonden. Hij was gehuwd geweest met een oudere halfzuster van Karel II van Spanje. Omdat hem de beloofde bruidsschat niet uitbetaald was, begon hij Nederlandse gebieden te bezetten. Spanje was weerloos en probeerde Europa te interesseren. De Republiek ging zich ermee bemoeien en Frankrijk zwichtte. Bij de vrede van Aken kreeg het slechts enkele grenssteden. In feite was het slechts een wapenstilstand. De Republiek was voortaan vijand nummer 1 van Frankrijk. Door een ingewikkeld politiek spel wist Lodewijk de Republiek te isoleren, hetgeen leidde tot het in de vaderlandse geschiedenis bekende Rampjaar 1672: oorlog met Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen; De Witt werd vermoord; Oranje tot stadhouder uitgeroepen.

De Republiek slaagde er in, drie van de vier vijanden af te schudden. Zij vond bovendien bondgenoten, onder meer de keurvorst van Brandenburg. Maar Frankrijk was onstuitbaar. De Franse legers hebben in 1674 het grondgebied van de Republiek verlaten, maar de Overmase partages en Maastricht hielden zij in handen. Brandenburg capituleerde te Vossem bij Straelen op 6 juni 1673. Eerst het Haags Verbond waarin de Republiek, de Duitse keizer, Lotharingen en Denemarken zich verenigden, bracht de keer. Ook Spanje liet zich meesleuren, mede op aandringen van Arnold Adriaan van Hoensbroek, die in die dagen gezant bij de keurvorst was. Nu wordt dit algemeen beschouwd als een grote fout⁴⁾. Brandenburg sloot zich weer bij het verbond aan. Willem III wilde ten aanval, maar de Hollandse kooplui, allang tevreden met de ontruiming van hun land, wilden vrede. In 1676 begonnen de onderhandelingen te Nijmegen, die eindigden met de vrede van Nijmegen, 10 augustus 1678. Hoe slecht de verhoudingen en verbindingen waren, blijkt uit het feit dat Willem III vier dagen later bij Bergen in Henegouwen nog slag leverde tegen de Fransen⁵⁾.

Van al deze gebeurtenissen vinden wij de weerslag in de brieven van Arnold Adriaan uit de jaren 1673-1674 en 1678. Hij was zelf bij de onderhandelingen betrokken.

Spanje werd de grote verliezer. Het moest de Franche Comté afstaan alsook een aantal vestingen in Vlaanderen en Henegouwen. Nog was Lodewijk niet tevreden. Zich beroepend op stipulaties uit het vredesverdrag, begon hij nieuwe gebieden te annexeren en bedreigde in 1681 de stad Luxemburg. Spanje deed een beroep op de Republiek en sinds 1683 leefde men weer openlijk in oorlog: de oorlog der Réunions, die eindigde met het Verdrag van Regensburg, 16 augustus 1684. Spanje kreeg een en ander terug, maar bleek toch telkens weer de verliezer⁶⁾. Daarmee was Lodewijk op zijn hoogtepunt. Van toen af begonnen zijn successen te verminderen. Daar Arnold Adriaan na 1683 op diplomatiek terrein geen activiteiten meer ontplooiden, kunnen we de verdere gang van zaken hier verder buiten beschouwing laten. Dit overzicht was nodig als achtergrond voor het begrijpen van de berichten die Arnold Adriaan in zijn brieven verstrekt.

III De plaats van Arnold Adriaan van Hoensbroek in deze strijd.

Was Arnold Adriaan anti-Frans? Men zou het uit zijn brieven kunnen lezen. Maar ook zijn oordeel over de keurvorst van Brandenburg was niet erg welwillend. De Hollandse kooplieden sloeg hij evenmin hoog aan. Alleen voor stadhouder Willem III toont hij begrip en sympathie. De diplomaten en veldheren ontkomen evenmin aan zijn kritiek. Over het algemeen kan men ook nu nog zijn doorzicht en oordeel aanvaarden.

Maar om op de Fransen terug te komen — zij hadden zijn stamland Hoensbroek bezet, zodat hij van de verheffing daarvan tot markizaat aanvankelijk niet heeft kunnen profiteren⁷⁾. Ook het Ambt van Gelre had veel van de Fransen te lijden, zodat Arnold Adriaan aan de heerlijkheid Schaephuysen 100 malder rogge moest geven, om de bewoners van de ondergang te redden. Anderzijds profiteerde Arnold Adriaan van de financiële nood van de regering om de Heerlijkheden van het Neder-Ambt en de Voogdij Gelre te kopen. Daardoor werd zijn macht in Opper-Gelre, waar hij reeds Erfmaarschalk was, zeer vergroot⁸⁾.

Het is niet meer te achterhalen, waarom Monterey zijn keuze op Hoensbroek heeft laten vallen. In een brief van 21 december 1672 schreef de regentes vanuit Madrid aan Monterey dat men moest proberen het vertrouwen van de keurvorst van Brandenburg te winnen. Het zou goed zijn er een gezant heen te sturen; daarvoor moest hij uitzoeken „le sujet le plus qualifié”⁹⁾. Dat werd Arnold Adriaan van Hoensbroek.

In feite ging het zo dat Monterey aan Hoensbroek instructies gaf. Die heb ik niet te mijner beschikking, maar ze zijn dikwijls uit Hoensbroeks antwoorden af te leiden. Zijn brieven aan Monterey, die in het Frans gesteld waren, bleven in Brussel, maar een kopie daarvan, alsook een Spaanse vertaling gingen naar Madrid; meestal

vergezeld van een begeleidend schrijven en eventueel commentaar en suggesties van de (waarnemend) landvoogd. Soms zijn ook de reacties van de Staatsraad in Madrid nog voorhanden.

Over de postdienst is weinig concreets te zeggen. Uit de correspondentie blijkt dat Hoensbroek vaak via verschillende wegen tegelijk zijn brieven naar Brussel stuurde, vooral echter via Hamburg. Desondanks blijken er brieven verloren gegaan of onderschept te zijn. De brieven van Monterey waren soms enkele weken onderweg. Hoensbroek maakt daarom vaak kopieën van zijn vroegere brieven. Deze onzekerheid is een van de redenen dat vele berichten zo vaak herhaald worden. Over het logies van de gezant wordt ons uit de correspondentie van Arnold Adriaan niets bekend.

Voor de nu volgende beschrijving is gebruik gemaakt van de gegevens uit het Archivo General te Simancas (Spanje)¹⁰⁾. De vindplaatsen worden in de noten aangegeven met datum en nummer van lias.

Tenslotte een waarschuwing. De documenten van Simancas zijn officiële kopieën en vertalingen, bestemd voor het Hof; de originelen zullen misschien nog in Brussel berusten. Ook in Schloss Haag bevindt zich een en ander. Om redenen van praktische aard heb ik deze niet benut. Ik geloof echter dat de hier besproken stukken desondanks een goede indruk geven van Arnold Adriaans activiteiten en meningen. De andere dokumenten zouden onze kennis misschien wel verrijken, maar niet wezenlijk veranderen.

Een laatste opmerking over de spelling van de naam Hoensbroek. Arnold Adriaan schreef, zoals gezegd, zijn brieven zonder uitzondering in het Frans. Soms geven de Spaanse vertalingen kleine varianten, niet alleen in de spelling der eigennamen, maar ook in de weergave van feiten. Ik heb niet de indruk gekregen dat die varianten tendentiekus waren. Soms is er zonder meer sprake van slordigheid. De Spaanse teksten zijn vaak beter te lezen dan het slordige schrift van de kopiist der Franse brieven. Zo vullen de teksten elkaar goed aan voor een juist begrip van de inhoud. Germaanse namen echter zijn voor Romanen altijd een kruis. Van de naam Hoensbroek vond ik niet minder dan vijftien varianten. Franse en Spaanse tekst van een zelfde stuk geven onderling al verschillen. Meer dan tienmaal is het Honsbruck; in juli 1673 overheerst Hoensbroecq; in augustus Hoensbroucq; in de Franse teksten Hoensbroech; verder vond ik Hoensbroeck, Hoensbrouch, Hoensbruck, Honsbrouck, Honsbroucq, Honsbruc, Honsbruch, Honsbrucq, Hontsbrucq. Tegenwoordig schrijft de familie zelf Hoensbroech waarbij de oe beide malen als een lange doffe oo wordt uitgesproken, als in het Limburgse gòònsdig.

(wordt vervolgd)

† C. Damen

NOTEN:

1. J.M. van de Venne, J.Th.H. de Win en P.A.H.M. Peeters, *Geschiedenis van Hoensbroek*, Hoensbroek 1967, blz. 97-110. (hieruit: foto's).
2. Zie daarvoor diverse bijdragen in AGN (*Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VII, Utrecht-Antwerpen 1954).
3. AGN, blz. 123-126.
4. AGN, blz. 107-111.
5. AGN, blz. 147-153.
6. AGN, blz. 110 en 154.
7. C. Damen, *Een poging tot vergroting van het markizaat Hoensbroek?*, in: *Het Land van Herle*, 1974, blz. 101-109.
8. Fr. Nettesheim, *Geschichte der Stadt und des Amtes Geldern*, Kevelaer 1963 (herdruk van de eerst uitgave van 1863).
9. Jos. Cuvelier en Jos. Lefèvre, *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays Bas au XVIIe siècle*, V (1665-1700), Brussel 1935, 175, nr. 415.
10. Afdeling Secretaria de Estado, *Documentos de los negociaciones de Flandes, Holanda y Burselas, y papeles genealógicas, 1566-1795*.
Daarin de volgende liassen (legajos):
2122, jaar 1673, brieven van 19 april tot en met 10 mei,
2123, jaar 1673, brieven van 24 juni tot en met 16 augustus,
2124, jaar 1673, brieven van 15 en 20 november,
2125, jaar 1674, brieven van 13 en 24 januari,
2126, jaar 1674, brieven van 18 tot en met 22 juli,
2136, jaar 1678, instructies aan baron de Honsbruch, 1 en 2 augustus,
3873, jaar 1683, brieven van 9 tot en met 17 september.

Het einde van de abdij Rolduc

VI. Naar opheffing van de abdij - 1796 (vervolg)

Bij de terugkeer van de koorheren uit de ballingschap was één van degenen, die niet opnieuw hun intrek namen in de abdij: Lambert van de Wardt d'Onsel¹⁾. Een zeer waarschijnlijke reden voor zijn verstek-laten-gaan was zijn pro-Franse gezindheid.

Een broer van Lambert van de Wardt d'Onsel, Jan van de Wardt d'Onsel, was gedurende de eerste helft van 1796 administrateur van het departement van de Nedermaas in Maastricht. De Rolducse kanunnik Jean de la Hamayde was met deze beide broers bevriend.

Hoewel volgens een besluit van 12 Prairial III (31 mei 1795) kloosterlingen het recht hadden in de plaats van hun geëmigreerde overste²⁾ een nieuwe te kiezen, en de Rolduciëns Brech eenstemmig als hun prior hadden aangewezen, werd door een decreet van 23 Floréal IV (12 mei 1796) door Maastricht Jean de la Hamayde tot superieur benoemd. Op 14 mei werd dit aan prior Brech medegedeeld en een dag later bevestigde de uitvoerend commissaris bij de municipale administratie van het canton Rolduc, Hennequin, Jean de la Hamayde als plaatsvervanger van de abt in aanwezigheid van de kanunniken. Prior Brech, lector Corneli en magister hospitium Welter tekenden het proces-verbaal. Tegelijk werd een petitie aangeboden, geredigeerd door Ernst, waarin men zich op de rechten van de mens beriep: „...Bovendien zullen wij overdenken, dat de wijze, waarop het de centrale administratie behaagt ons een nieuwe overste te geven, geheel in strijd is met de rechten van de mens³⁾ ...”

Steeds had de Oostenrijkse regering officieel de abt benoemd, echter niet dan nadat hij door het kapittel met meerderheid van stemmen was aangewezen. Aangezien elke reactie uitbleef, redigeerde Ernst 22 mei 1796 een tweede petitie, waarin gezegd werd, dat De la Hamayde door geen enkele van de inwonende of buitenverblijvende kanunniken als overste werd aanvaard. Brech was met algemene stemmen gekozen, óók door De la Hamayde, die Brech bovendien tot 15 mei steeds als zodanig had erkend!

Toen de koorheren bleven weigeren De la Hamayde als hun overste te beschouwen, vestigde hij zich in Maastricht. Vandaar schreef hij 1 augustus 1796 aan Ernst aangaande een conflict met de „administration centrale” in Maastricht betreffende het aandeel van Van de Wardt d'Onsel en dat van de abt. Chainoux's naam prijkte sinds 1 augustus 1796 op een lijst van geestelijken, die het land hadden verlaten en wier goederen en meubelen in beslag dienden te worden genomen⁴⁾. De la Hamayde biedt Ernst aan om via zijn relaties dit conflict in der minne te schikken, in-

dien het kapittel hem tot overste zou kiezen. Zijn confraters gaven op deze chicanes geen krimp, ook niet toen De la Hamayde een vergelijk wilde treffen met prior Brech, waarbij hij Brech voorstelde dat deze de geestelijke jurisdictie zou behouden en hem het stoffelijk beheer zou afstaan — dat in feite steeds in handen was van Ernst! De ontslagname van Jan van de Wardt d'Onsel betekende voor De la Hamayde het verlies van zijn officiële protectie in Maastricht. De opheffing van de kloosters op 1 september 1796 zette hem volledig buiten spel.

Het besluit om alle kloosters op te heffen was het Directoire ingegeven door de financiële nood, waarin de Franse republiek zich bevond. In de Zuidelijke Nederlanden werden door deze maatregel 275 kloosters, 110 abdijen en 25 begijnhoven getroffen. In oktober 1796 werd een begin gemaakt met de uitvoering van dit besluit. Een storm van protesten brak los. Alle kloosters beklagden zich⁵⁾. Na krachtige protesten moesten echter ook de kanunniken van Rolduc zich bij het besluit van het Directoire neerleggen, zij het met de troostrijke gedachte, dat de externe koorheren tenminste hun werk in de zielzorg konden blijven voortzetten. Er werden overigens ook pogingen gedaan om de pastoors van hun zielzorg-functie te ontheffen en uit hun oude omgeving te verwijderen.

Terwijl de ontruiming van de abdij aanstaande was, richtte 13 Frimaire V (3 december 1796) de hoofdadministrateur van de steenkolenmijnen in het Land van Rode, Delbée, een schrijven aan citoyen Alexandre, regeringscommissaris bij het Sambre-et-Meuse-leger en het Noord-leger⁶⁾: „Burger commissaris, de monniken vertrekken binnen zes dagen⁷⁾ maar hun vernuft en heel hun kwaadwilligheid blijven geheel en al in de pastoors, die de echte oproerkraaiers zijn en degenen die aanzetten tot alles wat gebeurt en wat zou kunnen gebeuren. Ze worden genomen uit de abdij, aan hen vertrouwt zij de leiding toe over dat stompzinnige volk, waaraan het verboden is bij anderen te gaan biechten, en zij maken zich daardoor volkomen tot hun heer en meester⁸⁾. De pastoors zijn degenen, die de raad van monniken vormen, waardoor alles wordt besloten en wordt uitgevoerd, op zo'n manier, dat de monniken die geen of weinig invloed hebben aan de kant geschoven worden⁹⁾; maar alleen de gevaarlijke monniken blijven, misschien met nog een middel meer om opschudding te verwekken, door namelijk wat hun confraters overkomt als een ramp voor te stellen. Dit land, vroeger onder Spanje, is zeer bijgelovig en zeer onderworpen aan zijn pastoors.

Ik zal u een scherpe maatregel voorstellen, burger commissaris, zonder welke het besluit dat hen (: de monniken in de abdij) wegstuurt voor dit moment niets heeft te betekenen: namelijk om binnen 24 uur de pastoors-monniken te doen vertrekken, en hen te sturen naar de ‚Départements réunis'¹⁰⁾, dicht bij Frank-

rijk, waar nog pastoors zijn; en die pastoors door onze monniken te vervangen en naar het canton Rolduc te laten komen, zodat hun streken en hun relaties met onze vijanden gedwarsboomd zullen zijn totdat de regering heel dat ras volledig heeft doen verdwijnen. Drie pastoors zijn de leiders van allen. Die van 's-Hertogenrade is een man „sans esprit”, maar hij heeft wel lef, is groot, sterk. De meest gewelddadige middelen liggen hem het beste; hij heeft de strijdwapens opgenomen tegen Jozef II, toen die de monniken heeft willen laten verdwijnen¹¹⁾. De tweede¹²⁾ paart aan veel intelligentie en kennis al de arglistigheid en schelmenstreken van een monnik; hij is de ziel van de raad.

De derde¹³⁾, die ik niet ken, is — naar men zegt — ziek, oud en een goeierd; het is waarschijnlijk een duivel, die op zijn oude dag kluisenaar is geworden. Maar die heilige man heeft als kapelaan de duivel van het fanatisme en de wreedheid. Men zegt, dat hij verlangend terugziet naar de tijd, dat de Heilige Inquisitie auto-da-fé's hield in het land van Rolduc¹⁴⁾. Wanneer die drie sujetten verwijderd worden, durf ik u rust te garanderen, en tegelijkertijd te garanderen, dat u de verbinding doorsnijdt, die heel zeker bestaat tussen die mensen en onze vijanden. Dit contact geschiedt niet per postwagen, en zeer weinig door brieven, naar ik moet geloven. Zie hier, hoe ze in verbinding staan: de abdij Rolduc heeft dertien pastoorsplaatsen te bezetten, en dertien monniken van de abdij bedienen die, en nog eens dertien andere monniken zijn er kapelaan. Ik kan me een beetje in het aantal vergissen, maar niet veel. De drie eerste pastorieën zijn in de omgeving van de abdij; de anderen zijn in het Land van Limburg, vier of vijf uur gaans hiervandaan. Anderen zijn acht, tien, vijftien uur gaans en meer, en dicht bij de woonplaats die de abt van Rolduc zich verkoren heeft, die, toen hij uitweek, alles heeft meegenomen tot en met het lood van zijn abdij. Door middel van die reeks van pastorieën en pastoors is de abt steeds voortgegaan zijn abdij te besturen en door diezelfde reeks en door vertrouwde mensen onderhouden onze vijanden een zeer levendig contact met de monniken van Brabant en de inwoners. De maatregel, die ik de eer heb u voor te stellen, zou tenminste voor een tijdje die verbinding verbreken. In afwachting van de aankomst van de nieuwe pastoors, zou men de dienst kunnen laten doen door de capucijnen van Aken, of andere zwartrokken”.

In een brief van drie dagen later schrijft Delbée¹⁵⁾: „In mijn laatste brief hebt u de keten van contact gezien, die vanaf de abdij loopt tot bij de abt. Ik heb vernomen, dat hij langs deze weg zijn monniken opdracht heeft gegeven, dat ze, wanneer ze zouden zijn gedwongen de abdij te verlaten, zich allen moesten terugtrekken bij de pastoors, waarover ik u heb gesproken, die op hun beurt bevel hebben ontvangen om er elk een zeker aantal op te nemen¹⁶⁾. En U ziet nu duidelijk, burger commissaris, dat door

die monnikenmaatregel het besluit (: opheffing der kloosters) volledig zonder waarde is, en dat hun verspreiding een middel te meer is om het land in opstand te brengen, als zich de gelgenheid ertoe biedt. U kunt er niet aan twijfelen, burger commissaris, of die abt, die is uitgeweken met sommen gelds en met alles wat er in de abdij los en vast was, tot en met de klokken en het lood, is een van de voornaamste punten, en misschien het enige, waar alle verbindingen van dat land en België bij elkaar komen, zoals ik de eer heb gehad u mede te delen”.

Weer zes dagen later, 12 december 1796, berichtte Delbée nieuwe klachten aangaande het gedrag van de koorheren van Rolduc aan Alexandre¹⁷⁾. Het geschrijf van Delbée leidde niet tot onmiddellijke reacties tegen de kanunniken en op 15 december 1796 verlieten de interne koorheren de abdij voorgoed.

Bij hun vertrek tekenden prior Brech, provisor Putters, Kleyman, Booten, Zentiss, Kruyder, Muller, Corneli, Hensen, Loop, Dens, Schirbach, Corsten, Welter en Gymnich een stuk, waarin ze „ ... verklaren ... hun abdij en de erbij behorende gebouwen slechts te verlaten om hun medeburgers niet in opspraak te brengen, wat betreft de weerstand tegenover het heesende gezag ...”. Wellicht is deze zinsnede polemisch bedoeld tegen de verdenking, door Delbée in zijn brieven uitgesproken, dat monniken van Rolduc doende zouden zijn de bevolking tegen de Fransen op te zetten. „ ... desalniettemin protest aantekend tegen de gestrengheid, die men hen deed voelen, vergeleken bij de rechtschapenheid van het Franse volk, toch wel beter ingelicht over de wens van allen, en zich bovendien beroepende op de plechtige belofte, gedaan aan het Belgische volk, om de eigendommen te handhaven van alle personen, zonder onderscheid van rang en stand”. Het protest-manifest eindigde met de aanroeping: „Moge tenminste de Allerhoogste getuige zijn van het geweld, waaronder wij lijden¹⁸⁾!”

(wordt vervolgd)

F.J.M. Wiertz

NOTEN:

1. C. de Clercq, Twee der laatste kanunniken van Rolduc, J. de la Hamayde en L. van de Wardt d'Onsel, in: Het Oude Land van Loon, 1953, blz. 2-10, 18-29.
C. de Clercq, S.P. Ernst, redder der gebouwen van Rolduc 1796-1817, in: Rolducs Jaarboek, 1853, blz. 86-88.
2. Volgens de wet van 3 Brumaire IV (25 oktober 1795) mochten geëmi-greerden terugkeren. Chaineux had van deze gelegenheid geen gebruik gemaakt.
3. Zie noot 1.

4. J. Habets - W. Goossens, *Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen die in deze gewesten zijn voorafgegaan, Roermond 1875-1927, IV, blz. 106.*
5. L. Roppe - G.W.A. Panhuysen - Elis.M. Nuyens, *De decadaire resp. maandelijksse rapporten van de commissarissen van het directoire exécutif in het departement van de Nedermaas 1797-1800, Maastricht 1956, blz. 207.* De kloosters protesteren hevig, ja hitsen zelfs de bevolking op. Girard aan Bouteville, 12 Frimaire V (2 december 1796). Zie voor de Rolducse protesten: AAR (Archief Abdij Rolduc) portefeuille 28, omslag 9, Ernst (minuut) d.d. 27 oktober 1796.
6. E. Hubert - C. Thihon, *Correspondance de Bouteville, Bruxelles 1929-1934, II, blz. 449-501.*
Brief van Delbée aan commissaris Alexandre, 13 Frimaire V (3 december 1796):

„Les moines, Citoyen Commissaire, partent dans six jours; mais leurs génie et toute leur malveillance restent en entier dans les curés, qui sont les véritables agitateurs et moteurs de tout ce qui se fait et pourrait se faire. Ils sont pris dans l'abbaye, c'est à eux qu'elle confie la conduite de cet imbécile peuple, à qui il est défendu d'aller à confesse à d'autres, et qui, par là, s'en rendent absolument les maîtres.

Ce sont ces curés qui composent le conseil des moines, par qui tout se décide et s'exécute, de sorte que les moines qui n'ont peu ou point d'influence vont être éloignés; mais les moines les seuls dangereux restent, et restent peut-être avec un moyen de plus d'exciter des troubles, le prétendu malheur de leurs confrères. Ce pays, autrefois à l'Espagne, est très superstitieux et d'une soumission à ses curés.

Je vous proposerai, Citoyen Commissaire, une mesure aisée et sans laquelle le décret qui les renvoie est nul pour ce moment: c'est de faire partir dans les vingt-quatre heures ces curés-moines, et les envoyer dans les Départements-réunis, voisins de la France, où il y a encore des curés, et de faire venir dans le canton de Rolduc ces curés, remplacés par nos moines, dont les manoeuvres et leur correspondance avec nos ennemis seront déjouées, jusqu'à ce que le Gouvernement ait fait entièrement disparaître toute cette race.

Ces curés, les chefs de tous, sont trois. Celui de Rolduc est un homme sans esprit, mais bien audacieux, grand, fort. Les moyens les plus violents sont ceux qui lui conviennent le mieux; il a pris les armes contre Joseph II, lorsqu'il a voulu supprimer les moines.

Le second joint à beaucoup d'esprit et de connaissance toute l'astuce et la fourberie d'un moine; c'est l'âme du conseil.

Le troisième, que je ne connais pas, est, dit-on, infirme, vieux et bon homme; c'est vraisemblablement le diable vieux devenu ermite. Mais ce saint homme a pour vicaire le démon du fanatisme et de la cruauté. Il regrette — dit-on, le temps où la Sainte Inquisition faisait des auto-da-fé dans le pays de Rolduc.

En éloignant ces trois sujets, j'ose vous garantir la tranquillité, et, en même temps, vous couper la correspondance, bien certaine, de ces gens-là avec nos ennemis. Cette correspondance ne se fait point par la poste, et très peu par lettres, à ce que je dois croire.

Voici la manière de correspondance: l'abbaye de Rolduc nomme à 13 curés, et ce sont 13 moines de l'abbaye qui les desservent, et encore 13

autres moines qui en sont les vicaires. Je puis me tromper un peu sur le nombre, mais peu.

Les trois premières cures sont dans les environs de l'abbaye; d'autres sont dans le Pays de Limbourg, à quatre lieues et à cinq lieues d'ici; d'autres sont à huit, dix, quinze lieues et davantage, et près de la résidence que s'est choisie l'abbé de Rolduc, qui, en s'émigrant, a emporté jusqu'au plomb de son abbaye.

C'est par cette échelle de cures et de curés que l'abbé a toujours continué à gouverner son abbaye et c'est par cette même échelle et par des gens affidés, que nos ennemis entretiennent une correspondance très active avec les moines du Brabant et les habitants.

La mesure que j'ai l'honneur de vous proposer dérangerait, au moins pour un temps, cette correspondance. En attendant l'arrivée des nouveaux curés, on ferait fait le service par des capucins d'Aix ou autres enfroqués".

7. In feite verlieten de koorheren Rolduc niet op 9 december, maar nóg zes dagen later op 15 december 1796.
8. H.G. Spiertz, Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw. Kerkelijke, politieke en sociale verhoudingen 1775-1801, Assen 1964, blz. 215.
„Nu probeerden de kanunniken het werk in de mijn te saboteren en de arbeiders tot verzet te brengen“.
Is deze conclusie wel juist? Inderdaad beklagt de beheerder van de mijnen, Delbée, zich over verzet en mogelijk verzet van koorheren-pastors. Hij wijst daarbij op de grote invloed die de pastors bezitten over de bevolking. Over sabotage in de mijnen rept hij met geen woord.
Bovendien is het hoofdthema van de brieven van Delbée een ander. Niet eens de mogelijke onrust die de pastors bij de bevolking veroorzaken, beroert hem het meest. Vooral maakt hij zich zorgen over de keten van contact, die Rolduc volgens hem betekent, tussen de vijanden van over de Rijn en de opstandige elementen in Brabant. Dit thema meet Delbée breed uit, en om dit contact te dwarsbomen verzoekt hij de Rolducse pastors te vervangen door Franstalige Walen.
9. Wellicht slaat deze passage op de Frans-gezinde Lambert van de Wardt d'Onsel en Jean de la Hamayde, die door hun gemanipuleer inderdaad buiten de gemeenschap geraakt waren.
10. „Départements réunis“ was de door Frankrijk gebruikte betiteling van de Oostenrijkse Nederlanden na de zogenaamde „hereniging“ van 9 Vendémiaire IV (1 oktober 1795).
P. Geyl, Geschiedenis van de Nederlandse stam, Amsterdam 1962, VI, blz. 1686-1688.
Waar Spiertz (zie noot 8) op blz. 215 schrijft: „... dat de beheerder de departementale overheid adviseerde alle Rolducse kanunniken naar Franse parochies te sturen. Hun plaatsen konden dan door Franse geestelijken of door de Kapucijnen van het naburige Aken worden ingenomen ...“, berust dit op een klein misverstand. Het lag in Delbée's bedoeling om de Rolducse pastors te doen vervangen door Franstalige Belgen.
11. Bedoeld is hier pastoor Turck, die belast was met het beheer over de verlaten abdij na de vlucht van de interne kanunniken. Delbée is van personen en toestanden goed op de hoogte. Het praktisch bestuur over

de abdij-eigendommen, in handen gelegd van Turck, door Delbée „sans esprit” genoemd, wordt in feite behartigd door de pastoor van Afden, Ernst, aan wie Delbée „beaucoup d’esprit” toeschrijft. Of Turck op bijzondere wijze zich van zijn confraters heeft onderscheiden in het verzet tegen de maatregelen van Jozef II, is verder niet bekend.

12. Bedoeld is ongetwijfeld Simon Pieter Ernst, de pastoor van Afden. Afden, 's-Hertogenrade en Kerkrade zijn immers de dichtsbijzijnde parochies, door koorheren van Rolduc bediend. Het is verder uit alle gegevens zonneklaar, dat alle initiatieven bij Ernst zo niet hun oorsprong, dan toch zeker hun uitwerking vinden. We denken slechts aan de vele brieven door Ernst gericht aan de bestuurscentra in Limbourg en Maastricht. We denken ook aan de ontwerpen van de hand van Ernst voor brieven ondertekend door prior Brech of Putters. Ernst wordt dan ook de ziel van de raad genoemd.
13. Het karakteristiek van de derde pastoor heeft betrekking op Caspar Joseph Lutzerath, pastoor van Kerkrade, beschreven als een vrome, oude man. Dat Lutzerath in 1796 bepaald niet gezond was te noemen, bleek al eerder uit de visiten van „chirurgus Ritzer”.
14. Einde 1796 waren bij Lutzerath in Kerkrade als kapelaan werkzaam: W.F. Geich en Fasbender. Wie van de twee hier door Delbée als heet-hoofd wordt afgeschilderd is niet zo duidelijk. Na Lutzerath pastoor van Kerkrade, werd Geich in elk geval door de Franse overheid in 1803 benoemd tot canton-pastoor.
15. Hubert-Thinon (zie noot 6), II, blz. 499-501.
Delbée aan Alexandre 16 Frimaire V (6 december 1796):
„Par ma dernière lettre, vous avez vu la chaîne de correspondance établie depuis l'abbaye jusqu'à l'abbé. J'ai appris que par ce moyen il avait donné l'ordre à ses moines que, lorsqu'ils seraient forcés de sortir de l'abbaye, ils eussent à se retirer tous chez les curés dont je vous ai parlé, qui ont ordre aussi d'en recevoir un certain nombre chacun.
Vous voyez bien clairement, Citoyen Commissaire, que, par cette mesure monacale, le décret est absolument nul, et que leur dispersion est un moyen de plus de soulever le pays, si l'occasion s'en présente.
Vous ne pouvez pas douter, Citoyen Commissaire, que cet abbé, qui s'est émigré avec des sommes et avec tout ce qu'il y avait dans son abbaye, jusqu'aux cloches et au plomb, ne soit un des points principaux, et peut-être le seul où viennent se réunir toutes les correspondances de ce pays et de la Belgique, ainsi que j'ai l'honneur de vous le mander”. (S) Delbée.
16. We herinneren eraan dat Delbée in andere uitlatingen goed op de hoogte bleek te zijn.
17. Hubert-Thinon (zie noot 6), II, blz. 501.
Delbée aan Alexandre 22 Frimaire V (12 december 1796).
18. AAR portef. 28, omslag 9, 25 Frimaire V (15 december 1796).
De verklaring werd eerder gepubliceerd door: A.J.A. Flament, De Maasgouw 1884-1885, blz. 1011-1012, 1014.

Berichten

SCHENKINGEN AAN DE OUDHEIDKUNDIGE DIENST

Vereniging Ons Limburg, Heerlen (de heer Maas): groot aantal nummers van het tijdschrift Antraciet; J. van Banning, Rekem (B): 12 bidprentjes; C. Helgers, Heerlen: 20 bidprentjes; H. Meens, Heerlen: 12 foto's; H. Goossens, Ubach over Worms: 300 bidprentjes; H. Loontjens, Heerlen en W. Zimmermann, Vaals: 400 bidprentjes; J. Severens, Hoensbroek: zijn werk „Heerlen: Pruisisch of Nederlands? de gemeente Heerlen en burgemeester Jean Gérard Kemmerling gedurende de overgang van het Franse naar het Nederlandse bestuur“; M.A. van der Wijst, Heerlen: zijn „Gemertse Woordenlijst“; H. Savelkoul, Heerlen: een aantal publicaties en tijdschriften, waaronder de Agrarische welvaartsstudie van de commissie voor de agrarische belangen in Limburg en jaarverslagen van diverse instellingen; A.J. Bour, Schaesberg: zijn publicatie „40 jaar parochie-gemeenschap Kakert“.

RECTIFICATIE

Enkele abonnees, onder wie de heren J. Gulikers te Maastricht en K. Schwering te Velp attenderden ons er op, dat het onderschrift bij de foto op blz. 37 van het laatste nummer niet geheel juist is. Blijkens een bericht in De Maasgouw, 1972 kolom 154, zijn de afgebeelde personen niet Mr. Johan Lodewijk Christiaan de Limpens met zijn echtgenote, maar deze laatste met haar vader.

VERGADERINGEN VAN HET LAND VAN HERLE

Vergaderingen van de werkgroep werden gehouden op 12 april, toen de heer F. Wiertz sprak over „Geloven in Schaesberg“ en de heer A. Corten over „De parochiegrenzen in en om het historische Heerlener land“, op 10 mei, toen de heer M.A. van der Wijst het onderwerp „De Heerlense doopnamen van de 16-de tot de 18-de eeuw“ behandelde, en op 14 juni met als sprekers de heer L. Augustus over „Vragen rond de eerste bewoner van Erenstein“ en de heer P.A.H.M. Peeters over „De Naanhof“, een boerderij te Hoensbroek.

L.G.O.G. KRING HEERLEN

Op 18 maart sprak de heer drs. J.C.G.M. Jansen over het onderwerp „Overheid en Joden in het Maasdal in de 18-de eeuw“. Op 10 april had een excursie plaats naar Tongeren, op 15 mei naar Wittem en Gulpen en op 19 juni naar Xanten, terwijl op 28 augustus en 4 september Luik, onze vroegere bisschopszetel, werd bezocht.

PUBLICATIES VAN HET GEMEENTEARCHIEF TE HEERLEN

Van de hand van de heer Van der Wijst verschenen:

- Inventaris van het notarieel archief 1671-1842;
- Persoonsnamenklapper op de criminele rol van Heerlen, 1682-1700 en 1701-1725.

Beide publicaties zijn verkrijgbaar bij de gemeentelijke oudheidkundige dienst voor resp. f. 5,- en f. 8,50 (exclusief porto f. 1,70 resp. f. 2,75).

Kroniek

1976

- 1 april Heerlens wethouder van Onderwijs c.a. legt functie neer i.v.m. drukke werkzaamheden; in zijn plaats wordt Wiel Jansen gekozen.
- 5 april Uitreiking door Heerlens loco-burgemeester van zilveren erepenning der gemeente Heerlen aan oud-wethouder H.J. Schutgens bij gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag.
- 6 april Raadsbesluit tot aankoop van de Weltermolen met vijver en bijbehorende landerijen, Heerlen, van de erven Eymael voor een bedrag van f. 300.000,-.
- 7 april Verplaatsing — een vijftal meters — van fraaie zilverlinde bij de O.N.-tunnel, Heerlen, i.v.m. reconstructieplannen; deze boom werd op 7 maart 1934 op de hoek Kempkensweg-Kloosterweg geplant ter herinnering aan het 50-jarig jubileum van de A.N.W.B. op 1 juli 1933.
- 10 april Officiële opening kinderdagverblijf „Oostelijke Mijnstreek“ aan de Gerardstraat 3 te Schaesberg door mevrouw Vrouwenraets, echtgenote van Schaesbergs burgemeester.
- 12 april Officiële opening Internationaal Schoolvolleybaltournooi (georganiseerd door Heerlens Coriovallumcollege) in sporthal Kaldeborn door de Commissaris der Koningin; op dezelfde dag ontvangst delegatie uit 14 landen in het raadhuis door Heerlens loco-burgemeester.
- 12 april Aanvang afbraak oude — rond 1908 gebouwde — kantongerechtsgebouw aan de Saroleastraat in Heerlen.
- 23 april Officiële opening nieuwe districtskantoor van het GAK (Gemeenschappelijk Administratiekantoor) in Heerlen, hoek Heldevierlaan-Meezenbroekerweg, door de Commissaris der Koningin.
- 24 april Viering gouden bestaansfeest politiehondenvereniging „Wilskracht“ te Nieuw-Einde-Heerlen; tevens huldiging van Nol van Vlimmeren, 50 jaar lid van de vereniging.
- 28 april Officiële opening tentoonstelling „Energie Educatief“ in het Schaesbergse gemeenschapshuis „D'r Sjeet“ door minister mr. F.H.P. Trip (Wetenschapsbeleid).
- 30 april Opening tentoonstelling van werken uit de collectie moderne kunst van het Groninger Museum voor Stad en Lande in Heerlens raadhuis door de loco-burgemeester van Heerlen.
- 1 mei Pensionering van drs. K.B.M. Koelman, directeur Openbaar Slachthuis Heerlen.
- 2 mei Officiële opening verenigingsgebouw „Odeon“ van de showband St. Antonius, Treebeek-Heerlen, door Heerlens weth. W. Jansen.
- 2 mei Huldiging van de Heerlense actrice Els Eymael-Simons, lid van de speelgroep „Expressie“ uit Welten-Heerlen, i.v.m. haar zilveren toneeljubileum; bij gelegenheid hiervan ontvangt zij de zilveren Rederijkersspeld van het Nederlands centrum voor Amateurtoneel en de Jef Schillingsprijs 1976.
- 2 mei Uitreiking door voorzitter Habets van de Federatie van R.K. Muziekbonden van „witte wimpel“ aan harmonie St. David, Voerendaal, wegens behalen landskampioenschap in ere-afdeling.